

PASIONES, ACTAS DEL DOLORE
EN EL LIBRO DE BUCARLOS
LUDWIG M. BARNHART
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

43

SANTANDER

22-26 de septiembre de 1999

PALACIO DE LA MAGDALENA

Universidad Internacional

Menéndez Pelayo

Al cuidado de

MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO

con la colaboración de Laura Fernández

CONSEJERÍA DE CULTURA

DEL GOBIERNO DE CANTABRIA

AÑO JUBILAR LEBANIEGO

ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

•MM•

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER
22-26 de septiembre de 1999
PALACIO DE LA MAGDALENA
Universidad Internacional
Méndez Pidal

Al cuidado de
MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO
con la colaboración de Laura Fernández

© Asociación Hispánica de Literatura Medieval

Depósito legal: SA-734/2000

Carolina Valcárcel

Tratamiento de textos

Gráficas Delfos 2000, S.L.

Carretera de Cornellà, 140

08950 Esplugues de Llobregat

Impresión

·MM·

CAVALLERIA DE POMPOSOS ACTES «VERSUS» CAVALLERIA HONESTA EN JOAN ROÍS DE CORELLA: MÉS ELEMENTS SOBRE LA MIMESI LITERÀRIA*

VICENT MARTINES I PERES

Universitat d'Alacant

EL 1997 HOM va celebrar diversos centenaris i aniversaris culturals, el lector ja deu haver-ho sentit a dir sovint i, de fet, aquest article, que té ara a les mans s'encarrega de recordar-li-ho. Ben a l'aguait, el diari *Avui* ja ho anunciava quan el 12 de gener de 1997 —pràcticament encara en cap d'any—, va dedicar les pàgines de «Cultura i espectacles» d'aqueix diumenge a «Tres clàssics per al 1997. Commemoració d'Ausiàs March [sic], Joan Roís de Corella i Josep Pla». Encara hauríem d'afegir-ne, almenys, dos més, de centenaris “medievals” especialment remarcables: el cinqué Centenari de la primera edició de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i el també cinqué de la segona edició del *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell, apareguda a Barcelona el 1497 “publicada” pel gran impressor castellà Diego de Gumiel.¹ També era avinent fer memòria de Joan Roís de Corella, que, nascut el 28 de setembre de 1435, va morir el 6 d'octubre de 1497. Aquest és —com deia l'entradeta d'aqueixes pàgines de l'*Avui* a que m'he referit adés— «el menys conegut dels clàssics de la literatura catalana». Amb Ausiàs March [sic], Joanot Martorell, sor Isabel de Villena, Bernat Fenollar... —primers espases del segle XV valencià—, Joan Roís de Corella forma part d'un caramull d'autors que s'encimbellen pels nivells més alts de les lletres catalanes medievals i de totes les èpoques. Però, com potser també deu passar amb el *Curial e Güelfa* respecte al *Tirant lo Blanch*, Joan Roís de Corella ha estat a l'ombra de la llum d'un poeta tan immens com ara Ausiàs March.

* Aquesta comunicació s'emmarca en el projecte de recerca del Ministerio de Educación y Cultura PB97-0110.

¹ No tardarà gaire a veure la llum l'edició crítica del *Tirant lo Blanch* que, a cura de Joan Perera, publicarà l'Editorial Barcino, en la seua col·lecció «Els Nostres Clàssics».

La bibliografia sobre les obres respectives dels dos cunyats, és a dir, sobre Ausiàs March i sobre Joanot Martorell, es troba ben i ben nodrida. En canvi, la crítica no ha estat, en general, tan interessada quant al *Curial e Güelfa* o quant a l'obra de Joan Roís de Corella.

La bibliografia dedicada a Roís de Corella no és tan nombrosa com la seua qualitat, riquesa de matisos i variada obra ens podrien fer pensar.² D'altra banda, els estudis sobre el nostre autor ens permeten tenir una visió de l'obra corelliana en general profunda i relacionada amb el seu context, del qual és impossible de deslligar. Crec que hem de pensar que deu ser un símptoma, en general, positiu de la recepció de Joan Roís de Corella.³

2. DE LES CAVALLERIES OPOSADES

Normalment sempre s'ha dit que Joan Roís de Corella no hi atenia gaire a la cavalleria, i que, en fer-ho, ho feia de biaix i pejorativament... De fet hi ha qui fins i tot ha arribat a fonamentar-s'hi per trastómar en favor de Roís de Corella l'autoria del *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell.⁴ En la meua comunicació em propose estudiar l'actitud que a Joan Roís de Corella li mereixia la cavalleria, a la qual no atacava en la seua totalitat, sinó que sembla que, sense ser un teòric de la cavalleria, com tants d'altres, se centra contra aquella que no s'addiu gens amb la seua vocació moralitzant, "honestívola".⁵ De fet, qui més modernament ha estudiat la qüestió, Cingolani, ho articula dins un discurs sobre l'anticlassicisme a l'obra de Joan Roís de Corella.⁶ Per la meua banda, i al tall obert per l'estudiós italià, voldria oferir alguns aspectes i matisos que ens poden ajudar a completar la perspectiva.

Normalment hom sempre fa referència al famós alegat de Roís de Corella contra la cavalleria que figura en el *Triünfo de les dones*, i l'entén com una mena d'"esmena a la totalitat".⁷ En aqueix passatge hi ha referències al costum de celebrar passos d'armes i justes cavalleresques en castells, fins i tot, i en algun cas excepcional, fets de fusta. Roís de Corella identifica en aquestos castells les sepultures, ja que podien esdevenir llocs de mort.⁸

² Lola Badia ja ho assenyalava «"En les baixes antenes de vulgar poesia": Corella, els mites i l'amor», en *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Quaderns Crema, Barcelona, 1988, pp. 145-180.

³ Vegeu *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, ed. V. Martines, Marfil, Alcoi, 1998.

⁴ J. Guia, *De Martorell a Guia. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanch»*, Afers, València, 1996. Vegeu la meua crítica a la seua metodologia i a les conclusions a que hi arriba en V. Martines, *El «Tirant» políglota. Estudi sobre el «Tirant lo Blanch» a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pp. 18-19, i en «Comentaris a la bibliografia sobre Joan Roís de Corella», en *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, pp. 5-39.

⁵ Vegeu S.M. Cingolani, *Joan Roís de Corella o la importància de dir-se honest*, 314, València, 1997.

⁶ Vegeu S.M. Cingolani, «Anticavalleria com a anticlassicisme a l'obra de Joan Roís de Corella», en *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, pp. 107-124.

⁷ Vegeu Joan Roís de Corella, *Rims i proses*, ed. T. Martínez, Edicions 62, Barcelona, 1995, pp. 127-128.

⁸ Sobre el contingut i l'estil transcendent que llavors tenia aqueix tipus d'enfrontaments, així com el

No obstant aqueixa pretesa “esmena a la totalitat” a la cavalleria que hom hi ha volgut veure en aqueixa llesca de text de Joan Roís de Corella, en una altra obra seua, la *Història de Jason i Medea*, trobem una visió més calibrada, coherent i acordada del tot amb respecte la vocació moralitzant general de la producció literària d'aquest autor. Considere això més interessant atès que no trobem la *Història de Jason i Medea* entre les més analitzades per part de la crítica sobre les idees de Roís de Corella sobre la cavalleria.⁹

En aquesta obra no és debades que hom critique Jason ni que ho faça amb els termes en què ho fa. Acabat d'arribar a Colcos, Jason té un objectiu clar: vol el «daurat anyell» (p. 184); i ho vol perquè té una finalitat mundana transcendent: «perquè eternament ma fama vixca» (p. 184). Jason vol assolir-ho ràpid «seguint de les regles de cavalleria» (p. 184). Jason és jove i considera que s'ha d'espavilar per fer mèrits per assolir «gloriosa fama» (p. 185) i perquè es mantinga. Si això no fos prou, quan exposa definitivament la seua intenció de percaçar l'aventura del daurat anyell, es val d'un símil força pragmàticista: als vells, ja els va bé no fer res i restar ociosos, perquè ja van obtenir la primera glòria en la joventut, «ab actes de perillous treballs» (p. 185); ara ell, Jason, jove, s'ha d'afanyar a «avançar riqueses» (p. 185) com «lo pobre jove mercader treballa, que no aquell que, ja riquíssim, sols li basta la conservació del que posseeix» (p. 185).

El contrapunt del pare de Medea i de la veu narradora són en clau de crítica a aquesta concepció mundana, de vana glòria, de la cavalleria, amb tints d'especulació. Roís de Corella contraposa una sèrie de qualitats i de formes de fer que no critiquen tota la cavalleria, sinó la de Jason.

Precisament aquesta de la *Història de Jason i Medea* és, si més no, més significativa si tenim en compte que Jason és l'adalid dels argonautes i de la recerca del daurat anyell, equivalent, en la tradició grecollatina clàssica, a la recerca del Sant Grasal i, en general, a la Vulgata i, potser, també de la Taula Redona, anterior. Hi ha evidents diferències de concepció que podem resumir, ara com ara i pel que ens fa al cas, en el fet que el Sant Grasal siga precisament sant, és a dir, la cristianització que se'n fa i que, per això mateix, els cavallers que l'assoleixen —no per casualitat una triada—, Galeàs, Baors i Perceval, siguen les vives imàtgens del cavaller atemorit de Déu i son servei. Són tot el contari a la cavalleria mundanal, a la de la vella Taula Redona, els cavallers de la qual queden explícitament en evidència. Els perd l'afany de fama, glòria i vanitats diverses i no el de lluitar en exclusiva pel bé

complex ritual retòric (epistolar) previ que implicaven en la València coetània de Roís de Corella, vegeu M. de Riquer, *Lletres de batalla, cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, Barcino, Barcelona, 1963, 3 vols.; *Tirant lo Blanc i altres escrits de Joanot Martorell*, Ariel, Barcelona, 1982; *Vida i aventures de don Pero Maça*, Quaderns Crema, Barcelona, 1984; i *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Quaderns Crema, Barcelona, 1990. Així mateix, vegeu J.J. Chiner, *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit del «Tirant lo Blanch»)*, Marfil, Alcoi, 1993, p. 76, n. 226, i p. 145, n. 423.

⁹ Joan Roís de Corella, *Obra profana*, ed. J. Carbonell, 314, València, 1983, pp. 183-185.

de la Creu i de la Fe. I Roís de Corella debia de conèixer ben bé aqueixos temes per diverses raons: per viure en una València rosegada per les bandositats...; i per la seua formació, sòlida, en els materials clàssics, tot i que siga a través del garbell i del llevat medieval i moralitzador. Recordem que l'autor del *Tirant lo Blanch*, Joanot Martorell, va encarnar i va patir fins a les últimes i darreres conseqüències el viure cavalleresc mundà.

De la mateixa manera, l'alegat del *Triünfo de les dones* arremet contra la cavalleria que es dedicava a pomposos actes i cruels, no conformes ni a la natural raó ni a la doctrina de Jesús. L'atac contra la cavalleria en el *Triünfo* és contra els que comparen els Apòstols amb l'orde de la Garrotera! Si revisem la invectiva anticavalleresca del *Triünfo*, igual que la *Història de Jason i Medea*, trobarem els ítems del paradigmàtic sermó d'Urbà II a Clermont, el 1095, tendent a reconduir la cavalleria cap a empreses més cristianament útils i menys mundanes; cosa que Ramon Llull exposarà en forma de tractat en el seu *Llibre de l'Ordre de la Cavalleria*, que tanta influència va tenir al llarg de l'Edat Mitjana i, no per atzar també en el *Tirant lo Blanch*, coetani de l'època del Roís de Corella i amb les obres del qual té més d'un deute de filiació textual (i hi dràulica):

3. DEL LLenguatge Cavalleresc i LA MIMESI EN ROÍs DE CORELLA

En general, i en consonància amb la línia i la vocació moralitzant de la seua producció, que causa que no hi haja incoherència ni esquizofrènia entre la seua obra profana i la religiosa, Roís de Corella construeix un discurs en contra de les vanitats mundals, de la vanitat, en suma. A partir de la crítica de l'amor passió, però no exclusivament a partir d'això. També —i jo diria que sobretot— a partir de la crítica del que és ficcional, enganyós, aparent. En aquest sentit l'amor, l'amor humà, en què primen les passions, a més d'abandonar la recta senda de l'honestetat, també especialment es cometien actes, comportaments i actituds que, com diria el nostre autor, serien fictes, falses. Això és coherent amb el fet que ens sembla que Roís de Corella elabora una gran reflexió (en tota la seua obra) sobre les aparences i la mimesi. En aquest sentit, s'empeltaria a una concepció moralista (quan no moralizant) de l'amor en Joan Roís de Corella, que nega o va en contra de l'amor passió; tal i com també veiem en Ausiàs March.

Tot això se'ns confirma, en aquesta mateixa *Història de Jason e Medea*, una mica més avall:

Les qui passau per lo camí de voler ésser en bellea estimades, pensau ab quin estudi, ab quanta sollicitud, folla ambició de vana e pomposa glòria, ab l'artefici de les mies mans vulgu ajudar a la natural bellea, seguint la miserabil, vana e femenil condició: que, ab diversitat d'unts e colors estranyes, així reparant cobrim de novella escroça la veritat de nostre cui-

ro, que a Linteu seria difícil nostra verdadera figura (al qual era possible tallar les espesses e grosses parets) veure.¹⁰

Així tenen total sentit les reflexions de Roís de Corella sobre les aparences. Així, per exemple, en el *Debate con Caldesa*, més concretament quan en aquesta obra «Replica mosén Corella a Caldesa»:

Defora mostrau paret reparada,
pero dins tenui fumada la casa,
e l'ànim es *ut tabula rasa*;
és vostre cabal la cara pintada.¹¹

El sentit d'aquests versos és equivalent al famós símil del Nou Testament que parla dels sepulcres emblanquinats. En aquest cas, no es refereix als fariseus, sinó a Caldesa i, en definitiva, a les dones que es pinten i s'adoben massa. Això és un tòpic medieval molt estès a l'àmbit romànic. Podríem inscriure'l en el tema general de la misogínia. Concretament, quant a la literatura catalana medieval, hi ha antecedents que podríem considerar clàssics en les obres respectives de, per exemple, Francesc Eiximenis, en el *Sermó del Bisbetó*, en Ramon de Perellós i el seu *Viatge al Purgatori de Sant Patrici*. Aquest últim cas és molt expressiu: en la seua estada al Purgatori (de Sant Patrici, a Irlanda), Perellós troba, entre els tipus de la societat de l'època (acaballes del XIV) que hi porguen culpes, una neboda seua l'únic pecat de la qual havia estat pintar-se i *arrear-se* massa...

D'altra banda i a tenor de les darreres interpretacions—amb força aspecte de ser encertades— de *La Tragèdia de Caldesa* en clau no autobiogràfica, sinó d'exercici literari, hauríem d'entendre aqueixos quatre versos anteriors com a una veritable reflexió sobre les aparences i la mimesi. En aquest sentit, s'empletaria amb la concepció moralista de l'exercici literari de Roís de Corella, que nega o va en contra de l'amor passió, tal i com també ho veiem, amb unes altres pautes, en Ausiàs March. La reflexió de Roís de Corella sobre les aparences, ací, i en altres llocs més (la mateixa *Tragèdia*, per exemple), s'arrelava en el seu coneixement dels clàssics llatins, en aquest cas, Horaci, que queda patent en la ja citada *Tragèdia*, i de la seua moralització; no oblidem que Roís de Corella era mestre en teologia, fins i tot predicava i va arribar a tenir bones relacions amb la Inquisició instal·lada llavors a València.

En aquesta mateixa línia de contrast entre la bona aparença i la falsetat de fons o de cor, més avall en el mateix *Debat de mossé Corella amb Caldesa*, el nostre autor dedica

¹⁰ Per la traducció al castellà vegeu V. Martines, *Prosa profana de Joan Roís de Corella*, gredos, Madrid, en premsa.

¹¹ Joan Roís de Corella, *Rims e proses*, p. 73. Per la traducció al castellà vegeu V. Martines, «"Sin adobo se podrán bien servir". Traducción y filología: traducción al español de la lírica de Joan Roís de Corella», *Revista de Filología Románica*, XVI (1999), en premsa.

una cobla a la «Barateria» de Caldesa, i li diu: «Teniu fals lo cor e bona la cara,/ e pendre sabeu conills ab sendera».¹²

Just a la cobla següent, dedicada a l'«Avarícia», insisteix en la mateixa línia, on trobem un lligam amb el món de la cavalleria mündana, bregosa, bafanera, inútil... Roís de Corella li diu a Caldesa: «Mentiu –me digués– per mig de la galta!/. E dol-me de vós, perquè sou galana».¹³

Tomàs Martínez indica que expressions com aquesta sovint apareixen en les lletres de batalla que es creuaven entre si els cavallers.¹⁴

Martín de Riquer reproduceix una lletra de batalla entre Joanot Martorell, l'autor del *Tirant lo Blanch*, i Joan de Mompalau. Van tenir un gran problema perquè Mompalau va mantenir relacions amb Damiata, germana de Martorell, prèvia promesa de matrimoni... promesa que aquell no va complir i va negar haver-ho fet. Martorell el va desafiar. El combat, com bé en diu el títol del llibre del mestre Riquer, va ser més «imaginari» (epistolar) que real i no es va consumir mai en un enfrontament marcial. A desgrat d'això, el ferreny procediment cavalleresc, que Martorell s'entestava a complir a tot i a totes, va contribuir seriosament a la seua ruina econòmica i familiar.

En aqueixa lletra de batalla citada per Riquer, Mompalau replica a l'acusació de Martorell i manté que si diu això està «mentint per la gola». Riquer tradueix literalment aquesta expressió: «mintiendo por la garganta».¹⁵

Riquer mateix afirma tot seguit que aquesta –i altres expressions per l'estil, com la de Roís de Corella que ara ens ocupa– formaven part del formulari cavalleresc. Per això addueix una altra lletra de batalla, aquesta adreçada per Vicent Alegre, el 1445, a Francisc Navarro. Alegre desmenteix una acusació i diu: «e per tant, com de tals fets no vos deueu fer moltes noves, mas prest e ab poques paraules dar-y fi, vos dich que tantes vegades com ho haveu dit e direts *haveu mentid e mentirets per vostra gola*» (la cursiva és meua).

Riquer, tot seguit, afig que «la expresión *mentir por la boca*, aún viva en italiano, era sumamente ofensiva». Pel que respecta al vers de Roís de Corella que ara ens ocupa i tenint en compte les cobles anteriors, contundent i descarnat en alguns moments, podem pensar que el to, ací, també és molt i molt ofensiu.¹⁶

Sembla que s'estableix un lligam semàntic entre la mentida i una part de l'anatomia humana que, com ara la cara, incideix directament sobre la possibilitat de fer una aparença (falsa), a l'entorn tot de la mimesi. Hem de tenir present que, al llarg d'aquest *Debat*, Roís de Corella incideix sovint sobre l'enganyosa natura i mena de Caldesa i l'art de l'engany, en el qual sembla que era experta.

¹² Joan Roís de Corella, *Rims e proses*, p. 64.

¹³ Joan Roís de Corella, *Rims e proses*.

¹⁴ T. Martínez, ed., Joan Roís de Corella, *Rims e proses*, p. 63, n. 98.

¹⁵ M. de Riquer, *El combate imaginario*, Sirmio, Barcelona, 1990, p. 42.

¹⁶ Agraïsc a l'investigador Jaume J. Chiner Gimeno, savi entès en la literatura valenciana del segle XV, l'ajut que m'ha oferit en aquest punt.

L'expressió «mentir per la boca» que ens porta documentalment Riquer pot incidir en aquest mateix sentit. Sembla que es poden confirmar aqueixes relacions semàntiques (mentir + anatomia o funcions humanes fonamentals o evidents), ja que trobem altres expressions, com ara «mentís como respiráis» i d'altres, també ofensives, que podem trobar en obres generals com ara el *Refranero general ideológico español*.¹⁷

En definitiva, veiem que podem tenir una confirmació de la coneixença de Roís de Corella d'aqueix món, el cavalleresc i l'ús crític que en feia, dins el seu discurs moralitzador. A més, des del punt de vista de la plasmació de substància o mena literària que en feia, veiem que executava una reflexió, no gens neutral, sobre la mimesi.

INTRODUCCIÓ

Aquesta comunicació s'insereix dins d'un projecte de treball d'investigació en llengua catalana per objectiu analitzar el text de les obres que conformen l'anomenat *Cançoner satíric valencià*. Amb aquesta denominació, l'edició Ramon Miquel i Ferràs té el mateix títol de 1911 que arreplegava una sèrie de composicions en vers d'altres autors que han estat coneguts posteriorment amb la designació comuna «*Cançons satíriques valencianes*». En convinguer, les obres que hi recollia eren *Lo penyes de les aliantes d'Alcalá* – una obra clàssica però de contingut innovador – dat a Lleida pel nostre Bernat Ferranor, Joan Morano, Jaume Gassell, Hènric Vinyoles i Baltasar Correllí entre d'altres; la *Cançó de Joan Joan de Jaume Gassell* – cançó de l'arrelada i que era coneguda amb el títol de *Cançó de vint i dretelles* la traïa de dretelles – obra satírica i paròdica que el mateix Ferranor i dretelles. Aquestes composicions es caracteritzen per la llegenda de la seva obra, com també per partir d'un esquema genèric que la via d'aparta de versos, que a després raggirar-lo i fer-ne una paròdia. Són obres en vers que desenvolupen diferents gèneres escríptics i que introdueixen un estil satíric i paròdic que molt sovint foga amb l'escatologia. Amb tot això, el *Cançoner satíric valencià* és presentat un tra respecte del gènere literari més immediat, ja que incorpora una temàtica que se centra en mimesi

¹⁷ Sobre l'origen d'aquesta denominació, vegeu els articles de J. Martí i Soler, «*El cançoner satíric valencià*», en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 48 (1911), p. 220-221; J. Martí i Soler, «*El cançoner satíric valencià*», en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 49 (1912), p. 227-228 (esp. pp. 227-229), i el tema del *Cançoner satíric valencià*, en *Estudios de Lingüística y Literatura Catalanas* XIV, *Estudios literarios* Jordi Caraball, 3, publicacions de l'Abadía de San Cugat, Barcelona, 1969, pp. 25-28 (esp. pp. 3-21) amb refer. al d'A. Ferranor, «*El cançoner satíric valencià*», en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 48 (1911), p. 220-221; i *Joseph M. J. Dolan*, *The Linguistic and Literary Relations of Catalan and Castilian*, ed. J. M. Hines, Peter Lang, New York, 1999, pp. 152-157.

¹⁸ Per a una aproximació als autors i a les característiques generals de les obres principals del *Cançoner satíric valencià*, podem veure M. de Riquer, «*Cançoner satíric valencià*», en *La Península de sescentos años*, en *Estudios de la Real Academia Catalana*, IV, Planeta, Barcelona, 1967, pp. 133-134.

¹⁹ L. Mardnez Kleiser, *Refranero general ideológico español*, Hernando, Madrid, 1989.